

**DİVANİ) LÜGATİT- TÜRK'TE YER ALAN VE XI. YÜZYILDA TÜRKLER ARASINDA
OYNANAN OYUNLAR**
TURKISH PLAYS IN DIVANÜ LÜGATİT-TÜRK IN THE 11TH
CENTURY

Metin TÜRKTA

ÖZET

Kaşgarlı Mahmut'un II. Yüzyılda yazmış olduğu Divanü Lügati't-Türk adlı eseri kaynak alınarak o dönem Türklerinin oynamış oldukları oyunlar ve eğlenceler ele alınmıştır. Oyunlar, özünü, kurallarını ve geleneğini kolay kolay değiştirmedeğinden oynandığı dönemin kültürel özelliklerini gelecek nesillere aktarabilen en önemli araçlardan biridir. Bu yönüyle oyunlar, geçmiş ve gelecek kültürler arasında önemli bir köprü oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Divan, Oyun, Kültür

ABSTRACT

The games and amusements playing by Turks who had lived in eleventh (11.th) century was examined through showing the work of Kaşgarlı Mahmut called Divanü Lügati't-Türk as a source. Since games do not change their essence, their rules and their traditions easily, they are one of the most important Instruments which can transfer cultural features of a certain period of time to the future generations.

Key Words: Divan, Game, Culture

Kaşgarlı Mahmut, XI. Yüzyılda yazmış olduğu Divanü Lügati't-Türk adlı eseriyle Türk kültür ve medeniyet tarihine ışık tutmuştur. Eser, yazılmış olduğu dönemin bir çok kültürel özelliklerini bize aktarmaktadır. Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış olmasına rağmen, kelimelerin açıklanmasında verilen bilgiler ve bunları desteklemek için sunulan örnekler, kitabın sadece bir sözlük gibi düşünülmesinden çok onu günümüz için kıymetli bir folklor hazinesi haline getirmiştir. "Devrinin bir nevi Türk folklor ve halk edebiyatı antolojisi olarak da sayılabilen Divanü Lügati't-Türk, üç yüze yakın dörtlük şeklinde şiir parçalarını içerisine aldığı gibi aynı sayıda atasözlerine de yer vermektedir."¹ Türk folklorunun bir çok dalının (atasözü, deyim, efsane, ağıt, oyun, töre, gelenek, görenek, inanış, tarım, hayvancılık, savaş aletleri, tarım araç ve gereçleri, içki ve yemekler) kaynağını, kısmen de olsa bu eserden yararlanılarak belirlemek mümkün olabiliyor.²

Kabile mensupları, yabancı hayvanlardan korunmak ve yaşamları için gerekli besin maddelerini onları avlayarak temin etmek için kuvvetli olmak zorunda idiler. Bu maksatla aralarında yaptıkları yıkmaca (güreş), seyirtmek (koşu), taş atmak, yumruk döğüşü (boks) gibi benzeri oyunlarla beden kültürlerini geliştirerek, güçlü ve kuvvetli kalıyorlardı. Sonraları bu oyunları yabancı kabilelerden korunmak ve onlara üstünlük sağlamak için düzenli bir biçimde ve toplu olarak yapmaya başladılar.³

Bu çalışmada, Divan'daki folklor mahsullerinden sadece birisi olan oyunlar üzerinde durulmuştur. Eserdeki mevcut oyunlardan anlaşıldığına göre oyun sözcüğü Divan'da, yarışma, hoşça vakit geçirme, spor gibi değişik anlamlarda kullanılmıştır. "Günümüz Türkçe'sinde ise oyun, bunun anlamları ve bu anlamların yöneldiği kavramların incelenmesi, başka dillere göre çok daha ilginçtir. Türkiye'de oyun ve oynamak sözcüğünün pek çok anlamları vardır. Çocukların oyunu, dans, dramatik gösteri, kağıt, zar

* (Araş. Gör.) Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği Bölümü¹ Ahmet İCaferoğlu, "Karahanlılar Devri Türk Edebiyatı" **Türk Dünyası El Kitabı**, cilt:3, s.59, Ankara 1992
² Ziyat Akkoyunlu, Ali Abbas Çınar " Divanü Lügati't- Türk'te Halk Hekimliği" **Türk Kültürü**, sayı:371, Ank.1994, s.162

³ Haydar İşler-Gülten Hergüner, " Türk Sosyal Hayatında Sporun Yeri ve Geleneksel Türk Sporları."Türk Kültürü,sayı:432, Ank.1999, s.244'ten, Yıldırım, İ.: " Uygulama Nedenleri ve Fonksiyonları bakımından Türk Kültürlerinin Erken Devirlerinde Bazı Sportif Aktivitelerin Görünümü." G.ü. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri, C.I, S.2, s.48-50, Ankara 1996

gibi baht oyunları; sporla ilgili eylemler hep oyun sözcüğüyle' belirtilir"⁴ Bunlardan 'başka oyun sözcüğünün mecazi anlamları da oldukça fazladır.

Divan'daki oyunlara genel olarak baktığımızda, bugün milli sporlarımız olarak saydığımız ve bizim toplumumuzun yaşayış özelliklerinden doğmuş olan, at üzerinde oynanan oyunlar, ok atma yarışları, güreş gibi oyunların çoğunlukta olduğunu görürüz. Adı geçen bu ve diğer oyunların bir çoğunun nasıl ve ne zaman oynandığı konusunda yeterli bilgi olmadığı için bu oyunlar Divan'daki mevcut bilgiler çerçevesinde ele alınmakla yetinilmiş ve "büyüklerin oynadıkları oyunlar" ve "çocuk oyunları" olarak iki başlık altında incelenmiştir.

BÜYÜKLERİN OYNADIKLARI OYUNLAR 1-

Çevgen Oyunu:

Yazılı kaynaklarımızda bu oyundan şöyle bahsedilmektedir: "Bugün hemen hemen bütün dünyaya yayılmış olan polo oyununun ismi çevgen oyununun Tibetçe'deki karşılığı olan "pulu" kelimesinden gelmiştir. Karşılıklı iki takım arasında oynanan çevgen oyununda gaye, oyuncuların at sırtında oldukları halde ellerindeki değneklerle sürdürdükleri ile sürdürdükleri topu takımlarının hedeflerine ulaştırmalarıdır. Galibiyet, belli zamanda kazanılan isabet sayısı veya belli sayıyı daha evvel tamamlamak yolu ile elde edilir."⁵

Bu oyundan Divan'da bir çok yerde bahsedilmesine rağmen nasıl ve ne zaman oynandığı hakkında yeterli açıklama bulunmamaktadır. Ancak tarih sahnesine çıktıkları günden beri atlı sporlara çok önem veren Türkler at üzerinde oynanan çevgen oyununa da önem vermişler ve bu oyunu uzun bir süre devam ettirmişlerdir. Türk toplumları arasında oldukça yaygın olan bu oyunun bir çok türü bulunmaktadır. Yukarıda bu oyunun at üzerinde oynandığından bahsedilmişti ancak " Kaşkarlı, çeşitli kelimelerin açıklanması dolayısıyla bu konuya dair verdiği kısa bilgilerden, onun söz konusu ettiği dönemde, Türkler arasında atla oynanan çevgenden çok bugünkü golf oyununa benzer olarak ve atsız oynanan bir oyunun Türk oyunu olarak bilindiği ve meşhur olduğu

Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu**, İst. 1985, s.12-13

⁵ İslam Ansiklopedisi Çevgen Maddesi, 3.cilt, İstanbul, s.388-389

anlaşılmaktadır."⁶ Divan'ın çeşitli yerlerinde çevgen oyunundan şu şekillerde bahsedilmektedir:

"Ol anıng birle çögen urdı ümleşi: O, onunla şalvarını ortaya koyarak çevgen oynadı."

"Ol mening birle topık kapıştı: O, benimle çevgen oyununda top kapıştı"⁸

"Tanguk: Çevgen oyununda, gerilen ipten topu geçirebilen adama verilen ipek kumaş parçası."⁹

" Bandal: Ağaçtan, omuz başı şeklinde çıkarılan parça. Bunu çocuklar alırlar, geceleyin közünü birbirlerine vururlar atarlar. Buna "ot bandal" denir. Çevgen oyununda oynanır."¹⁰

Divan'da çevgen oyundan başka, ucu eğri değnek, baston anlamlarında da kullanılmaktadır:

"Ol manga çögen eğişti: O bana çevgen eğmekte yardım etti."¹¹

" Ol çögen egtürdi: O, çevgen eğdirdi."¹²

" Çögen: Çevgen."¹³

2- Ok atma Yarışları

Ok, Türklerin en önemli savaş aletlerinden birisidir. Çok iyi ata binen ve ok atabilen Türkler, ok atma işini zamanla bir yarış haline de getirmişlerdir. "Eski Türklerde seremonik ok atışları yapıldığı, bunun bir gelenek haline geldiği, Han zamanı Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır. İlk baharda açık havada yapılan ve dini anlam taşıyan bu sporla erkekler kendilerini ispatlardı. Hedef köşeli olup hayvanların derilerinden teşekkül ederdi. Böylece de ok atıcısının hedefi vuruş başarısı kolayca anlaşılabilirdi."¹⁴

Ok atma işinin Türklerde ne kadar yaygın ve önemli olduğu Kaşgarlı'nın eserinde de görülmektedir:

"Atışgan: Ol mening birle ok atışgan: Onun benimle yarışmak için ok atışmak âdetidir."¹⁵

⁶ Reşat Genç, "Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler" **I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri**, III. cilt, Ank.1977, s.237

⁷ Besim Atalay, **Divanü Lügati't-Türk tercümesi**. I.cilt, Ankara 1992, s.242

⁸ Besim Atalay, a.g.e. 2.cilt, s.88

⁹ Besim Atalay, a.g.e. 3.cilt, s.365

Besim Atalay, a.g.e. **1 .cilt**, s.482

¹¹ Besim Atalay, a.g.e. 1 .cilt, s. 187

² Besim Atalay, a.g.e. **İ .cilt**, s.223

³ Besim Atalay, a.g.e. 1.cilt, s.404

⁴ Yunus Tayga, **Türk Spor Tarihine Genel Bir Bakış**. Ankara 1990, s.21

⁵ Besim Atalay, a.g.e. 1.cilt, s. 157

"01 mening birle ok attı kızlaşu: O ortaya ödül olarak kız, cariyeye koyarak benimle ok attı"¹⁶

"01 mening birle ok attı atlaşu: O benimle, ortaya ödül olarak at koyarak ok atıştı"¹⁷

3. At Yarışı

Divanü Lügati't -Türk'te atın Türkler için önemini Kaşgarlı şu atasözünüyle belirtmektedir: "Kuş kanatın er atın"¹⁸ Yani kuş için kanat ne kadar önemliyse er için de at o kadar önemlidir demektir. Kaşgarlı yine eserinin başka bir yerinde "at, Türkün kanadadır"¹⁹ demektir. Eserin birçok yerinde de görüldüğü gibi at, Türkler için hem binek hem savaş, hem de taşıma aracı olarak vazgeçilmez ve kutsal bir hayvan olmuştur.

"Eski Türkler milattan önceki yıllarda atalarından kalma gelenek icabı sonbaharda (sekizinci ay) atların semirdiği, tayların çoğaldığı bir zamanda Tai-lin denilen yerde umumi bir toplantı tertip ederlerdi. Bu toplantıda tanrılara kurban sunma, insan ve hayvanların sayımı yapılırdı. Tai sözü tanrılara kurban sunmak için, bir orman etrafında at koşturmak demektir. Eğer orman yoksa söğüt dalları dikilerek işaretlenir, bir miktar atlı dilkilen bu söğüt dalları etrafında dört nala üç defa dönerlerdi. Bu güz bayramında yapılırdı. Tanrılara kurban sunulduktan sonra hep beraber kurban etleri yenir, sportif oyun ve hareketler meyanda at yarışları da yapılırdı."²⁰

At yarışları Divanü Lügati't -Türk'te "yarış" kelimesiyle ifade edilmekte ve birçok yerde geçmektedir. Bu yarışın nasıl ve ne zaman oynandığı konusunda ise yeterli bilgi verilmemekle birlikte eserin muhtelif yerlerinde atlardan ve yarışlardan çok kısa olarak bahsedilmektedir. Mesela yarışları en çok kazanan atın "arkun"²¹ denilen bir at türü olduğu belirtilmektedir. Yine eserin başka bir yerinde "talaş" kelimesinin açıklamasında "at yarışında, top oyununda, meydanın sonuna çekilen ip"²² denilmektedir. Buradan da yarışlarda bu ipe ilk ulaşan atın yarışı kazandığı anlaşılmaktadır. Divan'm diğer yerlerinde "yanş"tan şöyle söz edilmektedir:

⁶ Besim Atalay, a.g.e., 2.cilt, s.221

⁷ Besim Atalay, a.g.e., 2.cilt, s.226

⁸ Besim Atalay, a.g.e., 1 .cilt, s.34

⁹ Besim Atalay, a.g.e., 1 .cilt, s.48

²⁰ Yunus Tayga, Türk Spor Tarihine Genel Bir Bakış, Ankara, 1990, s. 16

²¹ Besim Atalay, a.g.e., 1 .cilt, s. 107

²² Besim Atalay, a.g.e., 1 .cilt, s.366

"01 mening birle at özişti: O benimle at koşturmakta yarış etti"²³

"01 at yarışdı mening birle tawışganlaşu: O .24

tavşanı ödül olarak koyarak benimle at yarıştı"^(

"01 at yarışı yaptı: O at yarışı yaptı, yarıştı"²⁵

.26 "01 anıng birle at yarıştı: O onunla at yarışı yaptı

4. Güreş

İnsanoğlu hayvanlarla, kendi cinsinden olanlarla yakından mücadele etmek zorunda kalınca kendi vücut ağırlığı kas gücünden faydalanma şeklini, yani güreş sanatını yaratmıştır. Güreş, iki canlı arasındaki mücadelenin en mükemmel şeklidir.²⁷

Bugün ata sporlarımızdan biri sayılan güreş Türklerde oldukça köklü ve önemli bir yere sahiptir. Ancak Divan'da bu sporun adından direkt olarak bir defa bahsedilmektedir. Kaşgarlı güreş kelimesine kısırak kelimesini açıklarken değinmektedir:

"Kız birle küreşme, kısırak birle yarışma (Kızla güreşme, çünkü kızlar kuvvetli olur, seni alteder; kısırakla yarışma, kısırak attan daha çevik, daha sıçrayışlı olduğundan seni yener). Bu hakanlılardan bir kızın, gerdek gecesi Sultan Mesud'u ayağıyla dokunarak yıktığı için hakanların Sultan Mesut hakkında söyledikleri bir savdır."²⁸ Diğer oyunların çoğunda olduğu gibi, güreşin de nasıl yapıldığı ve kurallarının neler olduğu hakkında Divan'da fazla bilgi yoktur. Yine Divan'da güreş, "çalış" kelimesiyle de anlatılmaktadır. Bu kelime de "çelme, güreş" karşılığındadır.²⁹ Bunlardan başka şu cümlelerde de güreşten bahsedilmektedir:

"01 anıng adhakm bağdatt: O, onun ayağını güreşte sarmaya aldırdı"³⁰

30

"01 anıng adhakm bağdadi: Güreşte onun ayağını sarmaladı, sarmaya vurdu"³¹

²³ Besim Atalay, a.g.e., 1 .cilt, s. 184

²⁴ Besim Atalay, a.g.e., 2.cilt, s.226

²⁵ Besim Atalay, a.g.e., 3.cilt, s. 10

²⁶ Besim Atalay, a.g.e., 3.cilt, s.72

²⁷ Yunus Tayga, Türk Spor Tarihine Genel Bir Bakış, Ankara, 1990, s. 1

²⁸ Besim Atalay, a.g.e., 1.cilt, s.474

²⁹ Besim Atalay, a.g.e., 1.cilt, s.368

³⁰ Besim Atalay, a.g.e., 2.cilt, s.327

³¹ Besim Atalay, a.g.e., 3.cilt, s.277

"O! aning adhakın bağdadi: O, onun ayağını güreşte yakaladı, çelme vurdu"³²

5- Yalngu (Salıncak Oyunu)

Bu oyundan Divan'da sadece bir yerde ve şu şekilde bahsedilmektedir:

"Yalngu: Cariyelerin oynadığı bir oyundur. İpin ucu bir ağaca veya bir direğe bağlanır. Ortasına cariyeye oturur ve ayağıyla yeri teper. Böylelikle kah yükselir, kah alçalır"³³

ÇOCUKLARIN OYNADIKLARI OYUNLAR

1- Müngüz Müngüz (Boynuz Boynuz)

Bu bir çeşit çocuk oyunudur. Çocuklar ırmağın kenarına diz çökerek otururlar, sonra elleriyle kuma vururlar. Onlardan birisi (ebe) müngüz müngüz der ve çocuklar ne müngüz diye sorarlar. Birisi (ebe), boynuzlu hayvanları birer birer söylemeye başlar. Çocuklar da bunu tekrar ederler. Ebe bu arada deve ve eşek gibi boynuzsuz bir hayvanın da adını söyler. Çocuklardan birisi bu hayvanı veya başka boynuzsuz bir hayvanın adını söylerse çaya atılır.³⁴

2- Köçürme³⁵

"Ondört adı dahi verilen bir oyun. Yerde kale gibi dört çizgi çizilir, sonra ona on kapı yapılır. Fındık ve fıncığa benzer şeylerle bu kapılar üzerinde oyun oynanır."³⁶

3- Çelik Çomak

Divan'da bu oyundan direk olarak bahsedilmiyor. Başka bir oyunun içinde ismi geçtiğinden buraya almayı uygun gördük. Oyun şöyle geçmektedir:

"Tuldı: Er topıkmı adhn bile tuldı: Adam topu çatal deynekle vurdu. Bu, bir Türk oyunudur. Şöyle oynanır: Oynayanlardan birisi oyunun kendi

tarafından başlamasını istediği zaman yukarıda anlatıldığı şekilde çatal değnekle topa vurur. Bu işte kuvvetli vuran oyuna başlamış olur.; Çelik çomak oyununun vurmasında dahi böyle denir."

4- Ceviz Oyunu

Divanda ceviz oyunundan iki yerde bahsedilmesine rağmen nasıl oynandığı konusunda bilgi verilmemektedir. Sadece çocukların oynadığı bir oyun olduğu belirtilmektedir. Bu oyun da Divanda şöyle geçmektedir:

"Atıç: Çocukların ceviz oynadığı çukur"³⁸

"Eteçlik: Ceviz oynamak için çukur açılmış olan yer"³⁹

5- Karagun

"Akşamleyin çocukların oynadıkları bir oyundur."⁴⁰ Divanda bu oyun sadece bir yerde geçmektedir.

6- Çengli Mengli

"Bir çocuk oyununun adıdır."⁴¹ Divanü Lügati't - Türk'te bu oyun sadece bir yerde ve bu kadar geçmektedir.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki, " kurallarını ve kıyafetlerini dahi inanç ve törelerden alan geleneksel sporlar, - Türk milletinin gelenek, görenek ve hasletlerini ortaya koyan canlı ve uygulamalı örneklerden olup, kuşaktan kuşağa aktarılarak yaşatılan sportif, folklorik değerleridir."⁴²11.yüzyılda Türklerin oynamış olduğu oyunları bilmek, bu oyunlar dahilinde o dönem Türklerinin yaşayışlarını ve kültürlerini belirleyebilmek yönünden faydalı olacak; o dönemki oyunlarla şimdiki oyunları karşılaştırarak Türklerin kültürlerini ne kadar koruyabildiklerini öğrenmemiz açısından faydalı olacaktır. Gerçekten de Divanda geçen birçok oyunun günümüzde de aşağı yukarı aynen şekilde devam ettiğini görmek Türklerin geleneklerini hala koruyabilmiş olduklarını göstermesi bakımından sevindiricidir.

Besim Atalay, a.g.e., 3.cilt, s.288

³³ Besim Atalay, a.g.e., 3.cilt, s.380

³⁴ Besim Atalay, a.g.e., 3.cilt, s.364

³⁵ Besim Atalay Tercümesi'nde bu oyunu çocukların mı yoksa büyüklerin mi oynadıkları hakkında bilgi yoktur. Biz çocuk oyunu olabileceğini düşünerek bu kısmı aldık.

³⁶ Besim Atalay, a.g.e., I .cilt, s.491

³⁷ Besim Atalay, a.g.e., 2xilt, s.22-23

³⁸ Besim Atalay, a.g.e., 1 .cilt, s.52

³⁹ Besim Atalay, a.g.e., 1 .cilt, s.1 51

⁴⁰ Besim Atalay, a.g.e., 3.cilt, s.243

⁴¹ Besim Atalay, a.g.e., 3.cilt, s.397

⁴² Haydar İşler-Gülten Hergüner, " Türk Sosyal Hayatında Sporun Yeri ve Geleneksel Türk Sporları.'Türk Kültürü,sayı:432, Ank.1999, s.249

KAYNAKÇA

- 1- AKKOYUNLU, Ziyat- ÇINAR, Ali Abbas, " Divanü Lügati't-Türk'te Halk Hekimliği." **Türk Kültürü**, S.371, Ank. 1994
- 2- AKKOYUNLU, Ziyat, " Divanü Lügati't-Türk Halk Bilimi Bakımından Değerlendirilirken Kaşgarlı Mahmut'un Arapça'sında Dikkat Edilecek Hususlar" **IV. MTHKKB**, II.cilt, Ank. 1992
- 3- AND, Metin. **Geleneksel Türk Tiyatrosu**, İst. 1985
- 4- ATALAY, Besim. **Divanü Lügati't-Türk Tercümesi**. TDK Yay. Ank. 1992
- 5- CAFEROĞLU, "Ahmet. Karahanlılar Devri Türk Edebiyatı." **Türk Dünyası El Kitabı**, II.cilt, Ank. 1992
- 6- GENÇ, Reşat. "Kaşgarlı Mahmut'a Göre XI. Yüzyılda Türklerde Oyunlar ve Eğlenceler." **I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, III. Cilt**, Ank. 1977, s. 231-242
- 7- İslam Ansiklopedisi
- 8- İŞLER, Haydar-HERGÜNER, Gülten . " Türk Sosyal Hayatında Sporun Yeri ve Geleneksel Türk Sporları." **Türk Kültürü**, S.432, Ank. 1999, s.249
- 9- TAYGA, Yunus. **Türk Spor Tarihine Genel Bir Bakış**, Ank. 1990

